

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

ЗАКОН “АБ ПРАВІЛАХ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ”: МЕРКАВАННІ МОВАЗНАЎЦАЎ І ЗАКАНАТВОРЦАЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 4.

УДК 811.161.3'26:34

У артыкуле выяўлены і сістэматызаваны найбольш значныя станоўчыя і дыскусійныя аспекты правілаў, зацверджаных Законам Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008). Аўтар раскрывае сутнасць паняцця “маніторынг”, сцвярджае, што новая рэдакцыя правілаў атрымала статус дакумента, які характарызуецца чатырма асноўнымі прыкметамі; акрэслівае ключавыя напрамкі ўдасканалення зместу правілаў пры стварэнні поўнага акадэмічнага даведніка па беларускай арфаграфіі. Матэрыял можа быць выкарыстаны для падрыхтоўкі вучэбна-метадычнай літаратуры новага пакалення.

Ключавыя словы: *правапіс, закон аб арфаграфіі, правілы арфаграфіі, маніторынг, лінгвістыка, поўны акадэмічны даведнік.*

The article identifies and systematizes the most significant positive and controversial aspects of the rules approved by the Law of the Republic of Belarus “On the Rules of Belarusian Spelling and Punctuation” (2008). The author reveals the essence of the concept of “monitoring”, claims that the new edition of the rules has received the status of a document characterized by four main features; outlines the key areas for improving the content of the rules when creating a complete academic reference book on Belarusian spelling. The material can be used to prepare a new generation of educational and methodological literature.

НОВЫЯ ПРАВІЛЫ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ:

АСНОЎНЫЯ АСПЕКТЫ МАНІТОРЫНГУ

Сучасная сістэма беларускага заканадаўства ўключае Канстытуцыю, 26 кодэксаў, больш за 4000 праварэгулёўных законаў і нарматыўных прававых актаў Прэзідэнта [8]. Аднак праватворчы працэс не стаіць на месцы. Эканамічныя, культурныя, палітычныя змены ў грамадскім жыцці, шпаркае развіццё інфармацыйнай сферы абумовілі з’яўленне новай юрыдычнай тэхналогіі, якая ажыццяўляецца сёння ў дачыненні да многіх прынятых дакументаў і называецца маніторынгам заканадаўства. Такая тэхналогія дазваляе ацаніць эфектыўнасць нарматыўна-прававога рэгулявання і аптымізаваць нарматворчую і правапрымяняльную дзейнасць у Рэспубліцы Беларусь [13], акумуляваць неабходную інфармацыю для яе дбайнага аналізу з мэтай падтрымліваць сістэмнасць прынятых законаў і ажыццяўляць “пастаяннае змештавае ўдасканаленне нарматыўных прававых актаў” [12].

Задача артыкула – выявіць і сістэматызаваць станоўчыя і дыскусійныя аспекты правілаў, зацверджаных Законам “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008), паводле якога функцыянуе беларускае пісьмо ўжо больш за 15 гадоў, дзеля змештавага ўдасканалення арфаграфічных прадпісанняў.

Матэрыялам для даследавання паслужылі тэкст новых правілаў беларускай арфаграфіі [14], артыкулы ў СМІ, навуковых і навукова-педагагічных выданнях другога дзесяцігоддзя XXI ст., дзе ажыццяўлялася публічнае абмеркаванне новай рэдакцыі правілаў. У працэсе працы былі выкарыстаны апісальна-аналітычны,

супастаўляльны, кампаратыўны метады аналізу.

Паняцце “маніторынг”. У падыходах да яго трактоўкі не існуе адзінага пункту гледжання. З улікам дэталізацыі асноўных кампанентаў, што вызначаюць змест гэтай юрыдычнай тэхналогіі, працэдуру атаясамліваюць: а) толькі з назіраннем; б) з назіраннем і аналізам / ацэнкай фактаў; в) з назіраннем, аналізам / ацэнкай і прагнозам [11, с. 112].

У артыкуле паняцце маніторынгу правілаў беларускай арфаграфіі ўключае не толькі назіранне, збор даных для параўнання і адсочвання зменаў, што адбыліся ў сістэме правапісу, але і ацэнку, якая заключаецца ў аналізе, інтэрпрэтацыі зместу новай рэдакцыі арфаграфічных прадпісанняў.

Маніторынг як назіранне, выяўленне, канстатацыя пазітыўных інавацый у сістэме сучаснай беларускай арфаграфіі пачаў праводзіцца адразу ж пасля падпісання закона – з 2008 г. Яго ажыццяўлялі пераважна журналісты, настаўнікі агульнаадукацыйных устаноў на падставе друкаваных справаздач распрацоўнікаў або спецыяльна створаных вучэбных дапаможнікаў [9], а таксама асобныя навукоўцы [2; 7]. Аўтары такіх матэрыялаў, як правіла, ставілі дыдактычныя задачы:

1) пазнаёміць грамадскасць з ключавымі адрозненнямі новых правілаў ад прадпісанняў 1959 г., прычым колькасць такіх несупадзенняў была рознай і залежала ад фармату і месца публікацыі. Напрыклад, журналісты вядучых грамадска-палітычных выданняў указвалі ад сямі да дзесяці адрозненняў [5]; аўтары даведнікаў –

15, настаўнікі называлі 17, звяртаючы ўвагу не толькі на канкрэтныя правілы, але і на факты ўдакладнення многіх фармулёвак; на новую кампазіцыйную будову асноўнага тэксту і зручнасць засваення; на абноўлены і актуалізаваны ілюстрацыйны матэрыял [1];

2) «вылучыць “новае” ў тэксце розных параграфаў кодэкса і сарыентаваць карыстальніка (у першую чаргу нефілолага) у структуры дакумента з мэтай адназначнага і правільнага разумення новаўведзеных норм і норм, пакінутых без змянення, але надзеленых абноўленымі фармулёўкамі» [7, с. 67];

3) прыцягнуць увагу да актуальнай тэмы (змен у беларускай арфаграфіі) шляхам цытацыі перспектывы развіцця беларускай мовы (іншы раз без належных спасылак на першакрыніцы) (гл.: [1, с. 82]).

Актыўны маніторынг як назіранне, якое суправаджалася аналізам і ацэнкай правілаў, распачаўся пасля трохгадовага “адаптацыйнага перыяду”. Ён датычыўся: а) агульнай ацэнкі новых правілаў як дакумента; б) асэнсавання лінгвістычнай і лінгвадыдактычнай структуры правілаў.

Агульная характарыстыка закона. У навуковым дыскурсе агулам новая рэдакцыя “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” атрымала статус дакумента, які характарызуецца чатырма асноўнымі прыкметамі.

Па-першае, распрацаваныя і зацверджаныя правілы – гэта вынік шматгадовай працы “персаніфікаванай калектыўнай творчасці” [10, с. 96].

Па-другое, яны акрэсліваюць магістральныя напрамкі развіцця сістэмы правапісных нормаў, а не вытлумачваюць “усё да апошняй дробязі, як многія спадзяваліся” [3, с. 16].

Па-трэцяе, змены і ўдакладненні – працяг амаль стагадовай традыцыі пашырыць дыяпазон дзеяння правілаў і прыныцаў правапісу за кошт уласнабеларускіх і запазычаных слоў [10].

Па-чацвёртае, звод правілаў – гэта новыя прадпісанні, аднак з шэрагам “не закрытых пазіцый” [4], якія патрабуюць дадатковых метадычных і лінгвістычных каментарыяў, а ў асобных выпадках і звароту “да іншых лінгвістычных і метадычных даведнікаў” [6, с. 48].

Заўвагі адносна зместу правілаў. Аналіз і ацэнка структурных элементаў правілаў выявілі таксама чатыры асноўныя групы праблем, якія мусяць быць улічанымі падчас удасканалення зместу прадпісанняў пры стварэнні поўнага акадэмічнага даведніка па беларускай арфаграфіі.

1. Частковая непаўната, сумнеўнасць, неактуальнасць факультатывага кампанента – слоў-ілюстрацый.

Напрыклад, самымі частотнымі назвамі транспартных сродкаў, згаданымі ў “Правілах...” у якасці прыкладаў, сталі назоўнікі *воз, поезд, цягнік, човен*, словы сельскагаспадарчай тэматыкі *машына, камбайн* і “касмічны” назоўнік *спадарожнік*. Найменняў транспартных сродкаў, якія адлюстроўвалі б сучасную сістэму перамяшчэння ў Беларусі (накшталт назваў марак машын, што сёння выпускаюцца ў нас: *Geely / Джылі, “Радзіміч”, “Кунава”, БелАЗ-75214*), няма. Не прадстаўлены гарадскі і прыгарадны транспарт: *электрычка* (хоць лепшы беларускі адпаведнік, на наш погляд, – *электравік*), *тралейбус, аўтобус, таксі, электробус*; сучасныя індывідуальныя транспартныя сродкі: *веласіпед, скутар, мотаролер, мапед, аквабайк, гідрацыкл, эвакуатар*. З гэтага вынікае, што аўтары сучасных правілаў у многім арыентаваліся на ўзоры з мінулых даведнікаў, прытрымліваліся традыцыі выкарыстання тагачасных ілюстрацыйных варыянтаў. Пацверджаннем можа служыць таксама адносна невялікая колькасць ілюстрацый-фемінітываў. Прыведзеныя належаць да назваў асоб рабочых спецыяльнасцей (*абцяжчыца, бетоншчыца, прыбіральшчыца, наборшчыца, пераплётчыца*), да назваў па сітуацыйным стане (*перабежчыца, аліментшчыца, дарадчыца*) або папулярныя сугучныя з рускай мовай лексічныя адзінкі тыпу *карміліца* (параўн. рус. *кормилица*). У беларускім узусе гэты назоўнік лічыцца размоўным. Літаратурная форма – *карміцелька*. А вось найменняў асоб па месцы жыхарства ўвогуле не зафіксавана. Таму і сёння застаецца актуальнай праблема выбару ў перадачы на пісьме назваў жыхарак, скажам, Карэліч, Рэчыцы, Грэцыі і інш. Паводле якога правіла трэба пісаць тут літару э ці літару а? *Карэлічанка ці каралічанка, рэчачанка ці рачачанка, грэчанка ці грэчанка*? Не кожны слоўнік прапануе выхад з праблемнай сітуацыі, на што неаднаразова ўказвалі З. Саўка, Ф. Піскуноў і іншыя даследчыкі.

Няма належнага ілюстрацыйнага матэрыялу і ў шэрагу іншых выпадкаў [3, с. 18; 6, с. 46–47] або ён ёсць, але не адпавядае правілу, як у п. 1 § 15 на чаргаванне [л] з [ў] і на чаргаванне [в] з [ў]. У прыведзеных словах (*воўк, шоўк, шчоўк, поўны, коўзкі, моўчкі, змоўклі, паўметра; аўторак, каўбой, аўгур, Аўстрыя, Аўдоця, Аўра, Каўказ, Боўш, Роўда, аўгіевы*) пры сінхронным аналізе немагчыма знайсці гэтыя чаргаванні. “Тут маецца на ўвазе этымалогія гука [ў], якую можна вызначыць, параўнаўшы з адпаведным словам, напрыклад, рускай мовы (*волк, ковбой*)” [7, с. 69]. Не лепшая сітуацыя і з прыкладамі да правілаў, якія датычацца іншамовных уласных назваў. Адносна іх робіцца несучасная вы-

снова: “пры напісанні іншамовных онімаў можна быць упэўненым у правільнасці іх перадачы толькі ў дачыненні найменняў, якія непасрэдна трапілі ў ілюстрацыйную частку дзеючага правапіснага зводу. У іншых выпадках гэта задача вырашаецца стыхійна і суб’ектыўна” [4, с. 30].

2. Неадпаведнасць некаторых частак прагматычнага кампанента правілаў высновам іншых лінгвістычных раздзелаў. Напрыклад, згадванне прыстаўкі *із-* (*іс-*) у п. 8 § 22 слова-прыкладу *іспыты*, калі «паводле “Марфалагічнага слоўніка беларускай мовы” А. М. Бардовіча, Л. М. Шакуна з гэтай прыстаўкай ужыта толькі слова *ізноў*»; фармулёўка, якая тлумачыць адсутнасць падваення літар у словах тыпу *інавацыя, ірэальны, акамадацыя, акорд* і падобных: “...калі слова ўспрымаецца як невытворнае ў беларускай мове” (п. 7 § 22) [6, с. 47]; імкненне падпарадкаваць беларускім нормам правапісу іншамовныя онімы, якое правакуе істотныя скажэнні іх формы: “Напрыклад, пэўныя пытанні выклікаюць запісаныя паводле новых правілаў онімы тыпу *Маа, Ёфе, Марока, Ніца*. Не зусім зразумела таксама, нашто адлюстроўваецца сцяжэнне канцавых *дт* тыпу *Краништат, Рэмбрант, Шміт, Клот*” [4, с. 30] і інш.

3. Непаўната прагматычнага кампанента ў структуры некаторых арфаграфічных прадпісанняў. Напрыклад: у правілах напісання прыстаўных (у пачатку слова) і ўстаўных зычных *в, з* (у сярэдзіне); у правіле ўжывання ў нескладовага (§ 15); у п. 1 § 16, дзе не згадваецца пра захаванне і пасля першай часткі складанага слова (*аўтаінспектар*) і ў націскным становішчы (*пераігрываць*) і інш.

4. Дубляванне матэрыялу. Так, у п. 3 § 16 “згадваецца пра перадачу на пісьме спалучэння [й] з галоснымі ў словах іншамовнага паходжання, хаця гэтыя выпадкі былі падрабязна апісаны ў § 9” [6, с. 46].

Такім чынам, навуковая і педагогічная грамадскасць ацаніла новую рэдакцыю правілаў беларускага правапісу за першае дзесяцігоддзе іх прымянення неадназначна. У цэлым як дакумент, створаны вядомымі ў краіне лінгвістамі, які акрэсліў магістральны напрамак развіцця сістэмы правапісных нормаў, закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” ўспрымаўся як актуальная і своечасовая акцыя дзяржавы.

У дачыненні ж да асобных канкрэтных прадпісанняў было прызнана, што важная задача новых правілаў – спрасціць і ўніфікаваць беларускае пісьмо – вырашаецца ў законе не заўсёды паслядоўна, і гэта прыводзіць да стыхійнасці і суб’ектыўнасці ў фіксацыі вуснага маўлення.

Пры стварэнні поўнага акадэмічнага даведніка па беларускай арфаграфіі неабходна ўнікнуць неадназначных фармулёвак, паўтораў, звесці да мінімуму патрэбы звяртацца да іншых лінгвістычных і метадычных дапаможнікаў за кошт ілюстрацыйнага матэрыялу, які павінен адпавядаць сучаснасці і шырока адлюстроўваць штодзённыя рэаліі.

Спіс літаратуры

1. Асіповіч, Н. У. Беларускі правапіс: традыцыі, пераемнасць і перспектывы / Н. У. Асіповіч, Т. М. Яўсеенка, В. К. Іўчанкава // Народная асвета. – 2012. – № 2. – С. 81–82.
2. Балотнікава, С. М. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” 1959 і 2008 гадоў: аб зменах у правапісе галосных / С. М. Балотнікава // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мінск: БДУ, 2008. – Вып. 7. – С. 142–146.
3. Балотнікава, С. М. Аб зменах у правапісе вялікай і малой літар / С. М. Балотнікава // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы: Да 80-годдзя з дня нараджэння прафесара Л. І. Бурака. – Мінск: РІВШ, 2010. – Вып. 9. – С. 16–19.
4. Гапоненка, І. А. Іншамовныя онімы ў беларускай перадачы / І. А. Гапоненка // Мова – Літаратура – Культура: матэрыялы VII Міжнароднага навукова-канф., Мінск, 15–16 верас. 2016 г.: у 2 ч. – Мінск: РІВШ, 2016. – Ч. 1. – С. 26–33.
5. Дубровская, О. Новые правила белорусского языка / О. Дубровская. – URL: <https://www.sb.by/articles/povyie-pravila-belorusskogo-yazyka.html> (дата обращения: 10.04.2025).
6. Зіманскі, В. Э. Беларуская арфаграфія – 2008: правапіс зычных / В. Э. Зіманскі // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце: матэрыялы рэсп. навукова-практ. канф., 21–22 кастрычніка 2010 г. – Віцебск: ВДУ імя П. М. Машэрава, 2010. – С. 45–48.
7. Зіманскі, В. Э. Беларуская арфаграфія – 2008: цяжкія выпадкі правапісу / В. Э. Зіманскі, І. В. Бондал // Вестник Полоцкого гос. ун-та. Серия А. – 2013. – № 2. – С. 67–72.
8. Концепция правовой политики Республики Беларусь // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P32300196> (дата обращения: 15.04.2025).
9. Куліковіч, У. І. Новае ў беларускай арфаграфіі: правілы, заданні, тэсты, даведчыны матэрыялы: дапам. / У. І. Куліковіч; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск: Новое знание, 2010. – 128 с.
10. Лукашанец, А. Нацыянальная графіка і арфаграфія ў кантэксце міжславянскага моўнага ўзаемадзеяння і ўзаемаўплыву (беларускі вопыт) / А. Лукашанец // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XVI Міжнародны з’езд славістаў (Бялград, 19–27 жніўня 2018 г.). – Мінск, 2018. – С. 80–97.
11. Масленникова, Н. Ю. Понятие и сущность мониторинга с позиции системного подхода / Н. Ю. Масленникова, О. К. Слинкова // Science Time. – 2014. – № 6 (6). – С. 110–121.
12. Пляхимович, И. И. Мониторинг законодательства: организационно-правовая модель / И. И. Пляхимович // Законодательство. – 2011. – № 2. – С. 78–87.
13. Полящук, Н. А. Мониторинг законодательства и правоприменения в нормотворческом процессе: опыт Республики Беларусь / Н. А. Полящук // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2016. – № 2 (57). – С. 10–15.
14. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэспублікі Беларусь, 2008. – 144 с.